

6. Úvod do bydlení sociálně ohrožených skupin obyvatel

V mnoha vyspělých ekonomikách lze identifikovat skupiny obyvatel ohrožené nedostatečným přístupem k přiměřenému bydlení (*housing poor*), které může mít za následek jejich sociální vyloučení, prohloubení chudoby, bytovou segregaci a další negativní sociální jevy jakými jsou zvýšená materiální deprivace, konflikty v rodině, zvýšená míra vandalizmu a kriminality, narušení sociálních vazeb a odklon od uznávaných společenských hodnot a norem. Součástí systémů sociální ochrany většiny zemí jsou proto opatření směřující ke zlepšení přístupu takových skupin obyvatel k bydlení, jejichž cílem je zabránit nebo alespoň omezit výskytu těchto negativních jevů. Některé z existujících nástrojů byly zmíněny již v předchozích kapitolách této publikace (zejména v části věnované kritické analýze státních výdajů v oblasti bydlení). Náplní této kapitoly je alespoň stručná charakteristika hlavních z hlediska přístupu k bydlení ohrožených skupin obyvatel v ČR včetně konkrétních příkladů, jaké možnosti řešení jejich situace nabízí sociální a bytové politiky uplatňované na lokální úrovni tří vybraných měst – Prahy, Brna a Ostravy.

Obadalová (2001) rozlišuje dvě hlavní skupiny osob, u nichž se obvykle setkáváme s potřebou zajistit přístup k přiměřenému bydlení či vytvořit vhodné podmínky pro udržení přiměřeného bydlení. První skupinu tvoří osoby, jejichž specifické potřeby v oblasti bydlení vyplývají ze zdravotního stavu, tj. zejména tělesně zdravotně postižení, mentálně zdravotně postižení a senioři. Druhou skupinu tvoří osoby, jejichž specifická situace v oblasti bydlení vyplývá ze socioekonomických důvodů, a patří sem zejména mladí lidé hledající první bydlení, osamělí rodiče s dětmi, domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem, domácnosti nezaměstnaných či nízkokvalifikovaných, národnostní a etnické menšiny, imigranti a uprchlíci a bezdomovci. Uvedené rozčlenění je pochopitelné do značné míry orientační, například v případě seniorů si lze představit jak ekonomické, tak zdravotní důvody, se kterými jsou spojeny zvláštní potřeby v oblasti bydlení.

Bytové potřeby tělesně zdravotně postižených a mentálně zdravotně postižených souvisí kromě nezbytných architektonických úprav jejich bydlení (například bezbariérové byty pro osoby s omezenou schopností pohybu nebo orientace) zejména se zajištěním služeb nejrůznějšího charakteru a úrovně. V nezbytném případě je těmto osobám

nutno poskytnout ústavní péči spojenou s ubytováním. Domácnosti seniorů obvykle patří mezi příjmově slabší, zejména v situaci, kdy se jedná o domácnosti jednočlenné. Náklady na bydlení pak v jejich případě tvoří významnou část rodinného rozpočtu a mohou být z hlediska společensky přijaté konvence považovány za neúnosné. S vyšším věkem u těchto domácností vzrůstá rovněž riziko zdravotních problémů, které s sebou nese potřebu specializované péče ve zvláštním zařízení nebo stavebních úprav jejich obydlí pro zajištění relativně samostatného života.

Mladí lidé představují skupinu dočasně ohroženou v přístupu k bydlení zejména z materiálních důvodů (nedostatek finančních prostředků při hledání prvního samostatného bydlení, obtíže při získávání zaměstnání), což se v jejich případě projevuje například odkládáním založení rodiny do vyššího věku se všemi negativními dopady na demografickou strukturu populace. Zvláštní skupinu představují mladí lidé, kteří opustili státní ústavní zařízení (dětské domovy) a vstupují do samostatného života bez potřebného finančního a rodinného zázemí. Neúplné rodiny, ve většině případů matky s dětmi, podobně jako domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem, domácnosti nezaměstnaných a nízkokvalifikovaných patří obvykle mezi nízkopříjmové skupiny obyvatel, jejichž životní standard je do značné míry vázán na výši dávek státní sociální podpory a sociální pomoci, které mají snížit jejich zatížení náklady na bydlení. V případě neúplných rodin je jejich komplikovaná životní a bytová situace často obtížně identifikovatelná v situaci, kdy sdílí bydlení s jinou domácností (nejčastěji příbuznými), v mnoha případech se může jednat o soužití nechtěné. Národnostní a etnické menšiny ohrožené v přístupu k přiměřenému bydlení jsou v ČR zastoupeny zejména romskou komunitou žijící často v přeplněných bytech nízkého standardu. Problémem je však v tomto případě nejen nevyhovující řešení bytové otázky, ale i problémy soužití s většinovou populací, nízké vzdělání a kvalifikace, vysoká nezaměstnanost, neznalost jazyka, společenská segregace apod. Imigranti a uprchlíci představují další společenskou skupinu se ztíženým přístupem k přiměřenému bydlení, důvodem jsou v jejich případě zejména: jazyková bariéra a neznalost místního prostředí, diskriminace na pracovním trhu a z toho plynoucí nízká příjmová úroveň, odlišné sociální a kulturní tradice, diskriminační charakter některých legislativních opatření (např. podmínka trvalého bydliště v daném místě při přidělování bytů). Nejviditelnější skupinu

vyloženou z přístupu k přiměřenému bydlení však zřejmě tvoří bezdomovci. V ČR se jejich počet od počátku 90. let několikanásobně zvýšil, a ačkoliv podle odhadů zdaleka nedosahuje úrovně běžné v zemích, kde bezdomovectví představuje vážný sociální problém, zejména ve velkých městech se stává velmi negativně vnímaným jevem.

6.1 Mladí lidé a důchodci

V dalším textu se s ohledem na omezený prostor a dostupné datové zdroje zaměříme pouze na některé z výše uvedených skupin populace s nedostatečným přístupem k bydlení, zejména na problematiku bydlení seniorů a mladých lidí. Ačkoliv některé další skupiny nezůstanou zcela opomenuty, nelze se jim věnovat v takové šíři už z toho důvodu, že v rámci oficiálních statistik doposud nejsou vůbec nebo jen zcela okrajově evidovány.

Z první kapitoly analytické části studie věnované hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR jednoznačně vyplynulo, že domácnosti důchodců tvořily v průběhu 90. let a tvoří i v současnosti nejohroženější sociální skupinu z hlediska míry zatížení výdaji na bydlení. Tabulka 1 doplňuje údaje uvedené v první kapitole o poněkud podrobnější třídění v rámci skupiny důchodců. Z tabulky je především jasně patrná skutečnost, že míra zatížení domácností důchodců žijících v nájemních a družstevních bytech dosahuje významně vyšších hodnot než u těch domácností důchodců, které žijí v bytech v osobním vlastnictví nebo ve vlastních domech. Z tabulky je rovněž zřejmé, že v rámci sociální skupiny důchodců patří mezi nejohroženější domácnosti jednočlenné, zejména pak jednočlenné domácnosti žen (míra zatížení těchto domácností bazickými výdaji na bydlení dosahuje v průměru téměř 32 % v nájemním sektoru bydlení a téměř 24 % ve vlastnickém sektoru). Je však nutno poznamenat, že při třídění tak vysokého stupně (podle sociální skupiny domácností, právní formy užívání domu/bytu, počtu členů domácnosti a pohlaví přednosty domácnosti) nejsou již uvedené výsledky z přísně statistického hlediska zcela spolehlivé (z důvodu nízkého počtu pozorování).

Tabulka 1: Míra zatížení výdaji na bydlení ve skupině důchodců v roce 2001

	Výdaje na bydlení (Kč)			Míra zatížení (%)		
	nájemné	bazické	úplné	výdaji na nájemné	výdaji bazickými	výdaji úplnými
<i>Nájemní byty (včetně družstevních)</i>	926	2 512	2 662	10,29	27,82	29,31
1 členná domácnost	802	2 114	2 214	11,73	31,16	32,58
- muži	778	2 049	2 188	10,98	28,89	30,93
- ženy	809	2 135	2 221	11,96	31,87	33,09
2 členná domácnost	1 102	3 079	3 301	8,25	23,06	24,64
<i>Byty v osobním vlastnictví nebo ve vlastním domě</i>	-	1 885	2 206	-	19,17	22,06
1 členná domácnost	-	1 576	1 764	-	22,80	25,42
- muži	-	1 369	1 561	-	18,38	20,85
- ženy	-	1 630	1 817	-	23,96	26,61
2 členná domácnost	-	2 121	2 541	-	16,38	19,48

Zdroj: SRÚ 2001, vlastní výpočty.

Další detailnější analýzy naznačují rovněž možnou korelaci mezi velikostí bydlíšť a mírou zatížení výdaji na bydlení domácností důchodců. Pro účely této analýzy bylo použito členění obcí používané ČSÚ a uváděné v SRÚ na krajská města (města s 50 000 a více obyvateli), městské obce (obce s více než 2 000 a méně než 50 000 obyvateli) a venkovské obce (převážně obce do 2 000 obyvatel). Ukazuje se, že existují statisticky signifikantní rozdíly v míře zatížení bazickými i úplnými výdaji na bydlení mezi domácnostmi důchodců žijícími v krajských městech, městských obcích a venkovských obcích. Zatímco průměrná míra zatížení bazickými výdaji na bydlení domácností důchodců v krajských městech přesahuje 27 % (z toho u domácností žijících v nájemním a družstevním sektoru atakuje v průměru hranici 29 %), v městských obcích činí v průměru něco přes 24 % a ve venkovských obcích dokonce jen 17,4 %. Rostoucí míra zatížení domácností důchodců s rostoucí velikostí obce přirozeně souvisí s větším zastoupením nájemního bytového fondu ve větších městech, přičemž v nájemním sektoru je zatížení výdaji na bydlení v průměru obecně nejvyšší.

Provedeme-li obdobnou analýzu jako pro skupinu důchodců i pro mladé domácnosti s přednostou ve věku do 35 let, pak i v tomto případě dostaneme podobné výsledky, ačkoliv hodnoty míry zatížení těchto domácností již nejsou tak vysoké jako u domácností důchodců. Jestliže například míra zatížení bazickými výdaji na bydlení jednočlenných domácností s přednostou ve věku do 35 let dosahuje v průměru 19,2 %, u dvoučlenných domácností už pouze 14,1 % (v případě míry zatížení úplnými výdaji na bydlení činí odpovídající hodnoty 21,7 % a 17,3 %). Signifikantně vyšší míry zatížení bazickými i úplnými výdaji na bydlení dosahují, podobně jako v případě domácností důchodců, mladé domácnosti žijící v nájemních a družstevních bytech v porovnání s těmi, které žijí ve vlastních domech (míra zatížení domácností v nájemním a družstevním sektoru bydlení se však podle údajů *SRÚ 2001* neliší od míry zatížení domácností žijících v bytech v osobním vlastnictví). Jestliže míra zatížení úplnými výdaji na bydlení mladých domácností v nájemních bytech činila v roce 2001 v průměru 20 %, míra zatížení domácností žijících ve vlastním domě byla v průměru o více než čtyři procentní body nižší. Zajímavou informací je rovněž skutečnost, že míra zatížení mladých domácností významně neroste s rostoucím počtem nezaopatřených dětí. Naopak, projevuje se zde spíše opačná závislost – míra zatížení domácností se dvěma nezaopatřenými dětmi bazickými výdaji na bydlení je statisticky významně nižší než míra zatížení domácností s přednostou do 35 let, které nemají nezaopatřené děti (vyloučíme-li z analýzy domácnosti s více než dvěma nezaopatřenými dětmi pro jejich nízké zastoupení v souboru). Příčinou této překvapivé skutečnosti jsou zejména příjmové rozdíly mezi mladými domácnostmi bez nezaopatřených dětí a s nezaopatřenými dětmi. Jestliže průměrná výše celkového čistého příjmu domácností bez nezaopatřených dětí činila v roce 2001 pouze 16 510 Kč, v případě domácností se dvěma nezaopatřenými dětmi 21 770 Kč. Průměrné měsíční bazické výdaje na bydlení domácností se dvěma nezaopatřenými dětmi jsou sice rovněž vyšší než výdaje na bydlení domácností bez nezaopatřených dětí, nicméně rozdíl činí necelých 600 Kč (průměrné bazické výdaje na bydlení bezdětných domácností činily 2 243 Kč, v případě domácností se dvěma nezaopatřenými dětmi 2 829 Kč). Rozdílná výše bazických výdajů na bydlení bezdětných mladých domácností a domácností s nezaopatřenými dětmi souvisí pochopitelně s rozdílnou velikostí obývaného domu/bytu. Průměrná podlahová plocha domu/bytu obývaného mladými bezdětnými domácnostmi činila podle *SRÚ 2001* 58,5 m², domácnosti se dvěma nezaopatřenými dětmi žily v domech/bytech o průměrné rozloze 78,3 m².

Míra zatížení neúplných rodin s dětmi (bez rozlišení, zda se jedná o čistou neúplnou rodinu, tj. rodinu s jedním rodičem a jedním nebo více nezaopatřenými dětmi nebo smíšenou neúplnou rodinu, s níž žijí ještě další členové domácnosti, obvykle příbuzní) byla rovněž hodnocena v první kapitole, přičemž bylo zjištěno, že zejména v porovnání s mírou zatížení úplných rodin patří tyto domácnosti skutečně mezi více ohrožené výdaji na bydlení. Vzhledem k nízkému zastoupení smíšených neúplných rodin s dětmi v datovém souboru (pouhých 13 domácností) bohužel nelze relevantně odpovědět na otázku, zda jejich míra zatížení výdaji na bydlení dosahuje významně nižších hodnot v porovnání s mírou zatížení čistých neúplných rodin. Zdá se, že míra zatížení neúplných rodin se významně neliší s ohledem na počet nezaopatřených dětí v těchto rodinách, ačkoliv v tomto případě se již opět jedná ze statistického hlediska o nespolehlivé třídění.

Další ze socioekonomických důvodů v přístupu k bydlení ohroženou skupinu domácností představují podle výše uvedeného výčtu domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem. Na datech *SRÚ 2001* lze tuto skutečnost potvrdit a dokumentovat konkrétními údaji. Míra zatížení domácností s jednou ekonomicko-aktivní osobou dosahovala v průměru výše 17,6 % (hovoříme-li o výdajích na bydlení bazických, 20,2 % v případě výdajů na bydlení úplných), zatímco míra zatížení domácností se dvěma ekonomicko-aktivními osobami činila 12,7 % (resp. 15,5 % v případě výdajů úplných). Mezi domácnostmi s jedním ekonomicko-aktivním členem nenajdeme takové, které by žily ve vlastních domech, zastoupeny jsou pouze domácnosti žijící v nájemních bytech, družstevních bytech a bytech v osobním vlastnictví. I v případě těchto domácností však platí, že domácnosti obývající nájemní byty vykazují v porovnání s ostatními domácnostmi s jiným právním důvodem užívání domu/bytu signifikantně vyšší míru zatížení výdaji na bydlení (hovoříme-li o výdajích na bydlení bazických), statisticky významně se naopak neliší míra zatížení bazickými výdaji na bydlení mezi domácnostmi družstevního sektoru a domácnostmi obývajícími byty v osobním vlastnictví. Míra zatížení domácností s jednou ekonomicko-aktivní osobou se rovněž významně liší v závislosti na tom, zda osobou v čele domácnosti je muž nebo žena. Stojí-li v čele domácnosti muž, pak je míra zatížení bazickými výdaji na bydlení v průměru o pět procentních bodů nižší (činila 15,5 %) než u domácností, v jejichž čele stojí žena (v průměru 20,1 %). Uvedený rozdíl se sníží na 4 procentní body, jestliže do analýzy zahrneme pouze domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem

bez nezaopatřených dětí (míra zatížení bazickými výdaji na bydlení u domácností v jejichž čele stojí muž činila 16,3 %, pro domácnosti v jejichž čele stojí žena 20,6 %). Důvodem zjištěných rozdílů je značná příjmová diferenciace, která v průměru přetrvává mezi domácnostmi v jejichž čele stojí muž a domácnostmi v čele se ženou. Domácnosti, jejichž přednostou je muž, dosahují v průměru téměř o 5 000 Kč vyšších celkových čistých měsíčních příjmů v porovnání s domácnostmi, v jejichž čele stojí žena. Průměrné bazické výdaje na bydlení obou typů domácností se přitom statisticky významně neliší, ačkoliv domácnosti v čele s muži žijí ve větších domech/bytech než domácnosti v čele se ženami (průměrný rozdíl v celkové podlahové ploše jimi obývaných bytů činí 14 m²). Pro domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem platí rovněž závislost mezi mírou zatížení výdaji na bydlení a velikostí bydliště. Zatímco míra zatížení domácností v krajských městech bazickými výdaji na bydlení dosahovala v roce 2001 v průměru výše 20,4 %, v případě domácností z městských obcí činila 18,1 % a u domácností z venkovských obcí pak v průměru dokonce pouhých 13,3 %. Struktura bytového fondu v obcích různé velikosti i v tomto případě bezpochyby hraje úlohu, nicméně vzhledem k absenci domácností žijících ve vlastních rodinných domech pouze z hlediska odlišného zastoupení nájemních a družstevních bytů a bytů v osobním vlastnictví.

Domácnosti nezaměstnaných, národnostní a etnické menšiny, imigranti, uprchlíci a bezdomovci tvoří skupiny, které se v běžných statistických průzkumech prakticky neobjevují, protože jsou do značné míry obvyklými výběrovými metodami nepodchytitelné. Čas od času se však objeví specializovaná šetření, která se alespoň v omezené míře snaží odhalit specifické sociální a životní podmínky těchto domácností, oblast bydlení nevyjímaje. V současné době však nedisponujeme daty z žádného z podobných šetření.

Vzhledem k malému počtu domácností zahrnutých do šetření *Statistiky rodinných účtů* nelze s ohledem na nízkou reliabilitu výsledků provádět podrobnější analýzy zahrnující třídění vyššího stupně pro vybrané skupiny domácností ohrožené v přístupu k přiměřenému bydlení. V roce 2001 však Český statistický úřad realizoval rozsáhlý výzkum na vzorku 10 599 domácností s názvem *Sociální situace domácností v roce 2001 (SSD 2001)*, jehož účelem bylo získat nejnovější reprezentativní údaje o sociálně-demografických charakteristikách osob i domácností v ČR, úrovni a stupni dife-

renciace jejich příjmů, informace o vybavenosti domácností a charakteristikách bydlení. Do výzkumu bylo zařazeno i poměrně mnoho postojových otázek, z nichž značná část se týkala bydlení, a na ně se zaměříme i v dalším textu. Šetření probíhalo na přelomu května a června roku 2001 (výjimku představovala Praha, kde trval sběr dat delší dobu), domácnosti byly vybírány metodou dvoustupňového náhodného výběru z centrálního registru sčítacích obvodů. V prvním výběrovém stupni byly náhodně vybrány sčítací obvody, ve druhém stupni bylo v každém z těchto sčítacích obvodů náhodně vybráno 8 bytů. Šetření bylo prováděno formou interview s vyškolenými tazateli, ve výjimečných případech bylo vyplnění dotazníku ponecháno na samotné domácnosti. Vlastní zjišťování proběhlo v 16 766 bytech, ale počet vyšetřených bytových domácností činil jen cca 60 % z uvedeného počtu bytů. Jednoznačně nejhorší situace byla v Praze, kde se podařilo vyšetřit jen čtvrtinu bytů. Data získaná z šetření byla následně převážena, aby byl odstraněn vliv nevyšetřených bytových domácností, ke konstrukci vah byly použity definitivní výsledky SLDB 2001 korigované údaje ze statistiky sociálního zabezpečení a výsledky *Výběrového šetření pracovních sil*. Další úpravy dat se týkaly dopočtů tzv. *non-response* (tj. chybějících odpovědí u některých otázek v dotazníku) a korekce podhodnocení příjmů. Konkrétně u otázek týkajících se nákladů na bydlení byl počet chybějících údajů natolik vysoký (pohyboval se v rozmezí 4 % až 15 %), že bylo vzhledem k neexistenci dostatečně spolehlivých zdrojů, o něž by bylo možno se při dopočtech opřít rozhodnuto, údaje o nákladech na bydlení nezpracovávat. Z tohoto důvodu nelze ani na tomto jinak velmi rozsáhlém datovém souboru provádět podrobnější analýzy finanční dostupnosti bydlení založené na propočtech indikátorů podílu výdajů na bydlení k příjmům domácností. Jistým nedostatkem se rovněž jeví fakt, že údaje v datovém souboru se vztahují ke dvěma různým časovým obdobím. Zatímco demografické a sociální charakteristiky osob, údaje o jejich ekonomické aktivitě, zdraví a subjektivní názory se vztahují k období průběhu šetření (tj. květnu a červnu roku 2001), stejně jako údaje zjištěné za domácnost jako celek, tj. údaje o bytu, jeho vybavenosti a současné ekonomické situaci domácnosti, údaje o příjmech domácností a osob jsou uvedeny za celý rok 2000. Z důvodu tohoto časového rozdílu mohou v datech vznikat zdánlivé nekonzistence (např. příjmy ze zaměstnání u domácností důchodců bez ekonomicky aktivních osob, domácností nezaměstnaných apod.).

Údaje jsou v datovém souboru uvedeny za hospodařící domácnosti, tj. skupiny osob bydlící v daném bytě, které spolu společně žijí a hospodaří, tj. hradí základní výdaje domácnosti. Osobou v čele domácnosti byl v úplné rodině vždy muž, přičemž druh jeho ekonomické aktivity nebyl rozhodující. V neúplných rodinách a nerodinných domácnostech byla pro určení osoby v čele domácnosti rozhodující na prvním stupni ekonomická aktivita a na druhém stupni výše peněžního příjmu jednotlivých osob hospodařící domácnosti. Sociální skupina domácnosti byla obdobně jako v šetření *Statistiky rodinných účtů* určena podle sociální skupiny osoby v čele domácnosti, přičemž byly rozlišeny následující typy domácností: domácnosti zaměstnanců (osoba v čele v závislém pracovním poměru), domácnosti samostatně činných v zemědělství (osoba v čele provozovala podnikatelskou činnost v odvětvích zemědělství, lesnictví, rybolov a souvisejících oblastech), domácnosti samostatně činných mimo zemědělství (osoba v čele podnikala v nezemědělských odvětvích nebo vykonávala nezávislé povolání), domácnosti důchodců s ekonomicko-aktivními členy (osobou v čele domácnosti byl nepracující důchodce, ale některá další osoba v domácnosti byla v době šetření ekonomicky aktivní), domácnosti důchodců bez ekonomicky aktivních členů (žádný člen domácnosti nebyl ekonomicky aktivní, osoba v čele pobírala důchod), domácnosti nezaměstnaných (osoba v čele nebyla v době šetření ekonomicky aktivní a byla evi-

dována na úřadu práce jako nezaměstnaná, příjem podpory v nezaměstnanosti nebyl rozhodující), ostatní domácnosti (osoba v čele nebyla ekonomicky aktivní, ani nebyla příjemcem důchodu).

Z dat souboru *SSD 2001* například vyplývá, že mezi domácnostmi důchodců najdeme řadu takových, které žijí v domech/bytech nevyhovujících současným běžným standardům bydlení. Běžnými standardy máme v tomto případě na mysli přítomnost vlastní kuchyně, koupelny a toalety v bytě, tekoucí teplé vody, případně ústředního topení. Tabulka 2 ukazuje podíly domácností v jednotlivých sociálních skupinách, které ve svém domě/bytě disponují vlastní kuchyní, koupelnou, splachovací toaletou, teplou vodou a ústředním topením nebo jeho ekvivalentem (etážové topení apod.), resp. podíly těch domácností, které je sdílí s jednou či více dalšími domácnostmi, resp. podíly domácností, které toto příslušenství ve svém domě/bytě vůbec nemají. Z tabulky je jasně patrné, že mezi domácnostmi důchodců společně s domácnostmi nezaměstnaných je mnohem častějším jevem buď úplná absence uvedeného příslušenství nebo jeho sdílení s více domácnostmi, nejzjevnější je to v případě splachovací toalety, teplé vody a vytápění (statistická významnost tohoto jevu byla ověřena pomocí standardního chí-kvadrát testu).

Tabulka 2: Vybavenost základním příslušenstvím k bytu podle sociální skupiny domácnosti

	<i>Kuchyň</i>			<i>Koupelna</i>			<i>Splachovací toaleta</i>			<i>Teplá voda</i>		<i>Vytápění</i>	
	<i>vlastní</i>	<i>společná</i>	<i>není</i>	<i>vlastní</i>	<i>společná</i>	<i>není</i>	<i>vlastní</i>	<i>společná</i>	<i>není</i>	<i>ano</i>	<i>ne</i>	<i>ano</i>	<i>ne</i>
dělník	95,4	3,3	1,4	94,2	4,4	1,4	93,7	4,0	2,2	96,9	3,1	95,9	4,1
samostatně činný (mimo zemědělství)	96,8	1,9	1,3	97,4	1,9	0,7	97,8	1,6	0,6	99,2	0,8	98,7	1,3
zaměstnanec	95,8	2,0	2,2	97,0	2,3	0,6	96,8	2,3	0,9	98,8	1,2	98,5	1,5
důchodce v dom. s EA členy	98,4	1,2	0,5	97,2	2,1	0,7	96,9	1,4	1,6	98,4	1,6	96,9	3,1
důchodce v dom. bez EA členů	94,4	1,8	3,8	93,2	2,6	4,2	91,5	2,3	6,2	92,2	7,8	92,5	7,5
nezaměstnaný	92,9	3,8	3,2	90,0	3,8	6,2	89,1	4,1	6,8	89,7	10,3	90,0	10,0

Poznámka: Společná kuchyň, koupelna či toaleta znamená sdílená dvěma a více domácnostmi.

Zdroj: *Sociální situace domácností 2001*

Chybějící nebo sdílené základní příslušenství k domu/bytu je v případě domácností důchodců typické zejména pro domácnosti obývací vlastní samostatně stojící rodinné domy ve venkovském osídlení. Z celkového počtu domácností důchodců (bez EA členů), které mají společnou toaletu nebo dokonce splachovací toaletu nemají, jich ve vlastních domech žije plných 70,5 %, téměř 68 % z nich má obydli ve venkovském osídlení a více než 66 % vlastní samostatně stojící rodinný dům. Pokud bychom se zaměřili pouze na nájemní bytový fond (ať už ve vlastnictví obcí nebo soukromých majitelů), pak i v tomto případě je mezi domácnostmi důchodců signifikantně vyšší počet rodin obývajících hůře vybavené byty (s chybějícím nebo společným základním příslušenstvím), zejména pak v bytech soukromých majitelů. Rozdíl mezi jednotlivými sociálními skupinami však již zdaleka není tak významný jako v situaci, kdy do srovnání zahrneme všechny typy bydlení (včetně vlastnického).

Zajímavé výsledky dostaneme i tehdy, provedeme-li obdobné třídění jako v tabulce 2 podle věku přednosti domácnosti. Kromě toho, že se potvrzuje, že mezi „nejstaršími domácnostmi“ (domácnostmi s předností ve věkové kategorii 66 letých a starších) jsou nejvíce zastoupeny ty, které nedisponují základním příslušenstvím ve vybavení bytu, rovněž se ukazuje, že mezi „nejmladšími domácnostmi“ (domácnostmi s předností v prvních dvou věkových kategoriích, tj. ve věku do 35 let) jsou mnohem častěji zastoupeny domácnosti, které jsou nuceny sdílet základní příslušenství domu/bytu

s další (nebo dalšími) domácnostmi. Jedná se především o mladé domácnosti, které bydlí v samostatně stojících rodinných domech ve venkovském osídlení a jejich právní důvod užívání bytu je nejčastěji charakterizován jako „ostatní bezplatné užívání“. Většina z nich sdílí dům nebo byt s jednou další hospodářící domácností (83,5 % z celkového počtu domácností s předností ve věku do 35 let a společnou toaletou v domě/bytě). Převážně se tudíž zřejmě jedná o klasické vícegenerační soužití v rodinných domech (ač může být v řadě případů nechtěné) typické spíše pro venkovské osídlení (41,7 % z celkového počtu domácností s předností ve věku do 35 let a sdílenou toaletou v domě/bytě žije ve venkovských obcích s méně než 2 000 obyvateli). Vyšší podíl mladých domácností nucených sdílet jeden z typů základního příslušenství bytu s jednou nebo více dalšími domácnostmi je patrný i v sektoru nájemního bydlení, nicméně vzhledem k poměrně nízkému zastoupení nejmladších domácností (v tomto případě domácností s předností ve věku do 25 let) v souboru se při tomto třídění již dostáváme na hranici, kdy lze oprávněně pochybovat o reliabilitě získaných výsledků.

V rámci šetření *SSD 2001* byla domácnostem položena rovněž řada postojových otázek, které se mimo jiné týkaly jejich spokojenosti se stavem domu/bytu a stavem okolního prostředí. Baterie otázek zaměřená na problémy se stavem domu/bytu zjišťovala spokojenost s velikostí bytu, problémy soužití s jinou rodinou, problém s nedostatkem světla v bytě, nedostatečným vytápěním, vlhkostí v bytě, špatným sta-

Tabulka 3: Vybavenost základním příslušenstvím k bytu podle věku přednosti domácnosti

Věk přednosti domácnosti	Kuchyň			Koupelna			Splachovací toaleta			N
	vlastní	společná	není	vlastní	společná	není	vlastní	společná	není	
18 – 25 let	87,0	8,0	5,0	89,2	8,8	1,9	89,2	8,8	1,9	362
26 – 35 let	93,2	3,9	2,9	94,6	4,4	0,9	94,2	4,2	1,6	1 687
36 – 45 let	97,3	1,5	1,2	96,5	1,9	1,6	96,3	1,8	1,9	1 908
46 – 55 let	96,8	2,1	1,1	96,0	2,9	1,1	95,7	2,6	1,7	2 459
56 – 65 let	95,8	1,9	2,3	95,7	2,5	1,8	95,2	2,2	2,6	1 704
66 a více let	94,7	1,5	3,8	93,1	2,4	4,5	91,2	2,1	6,7	2 479

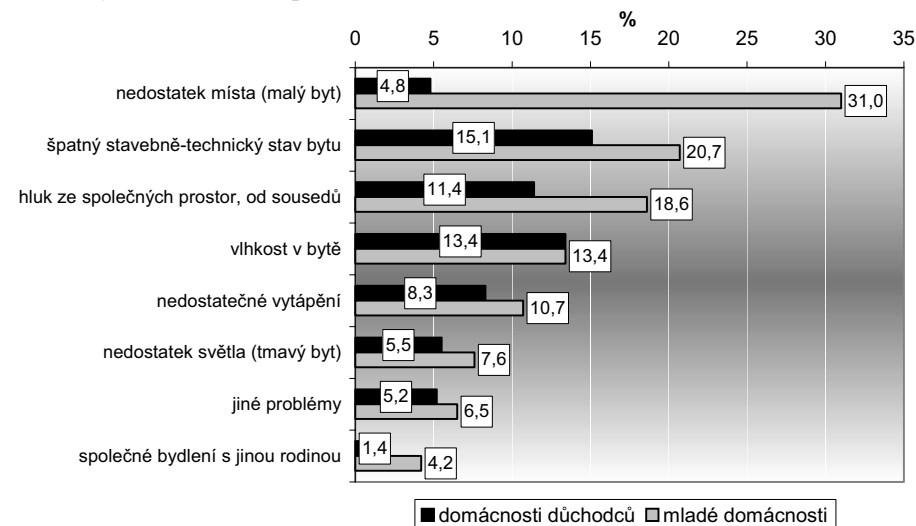
Poznámka: Společná kuchyň, koupelna či toaleta znamená sdílená dvěma a více domácnostmi.

Zdroj: *Sociální situace domácností 2001*

vebně-technickým stavem bytu, hlukem ze společných prostor nebo od sousedů a jiné problémy. Baterie otázek k problémům s okolním prostředím zjišťovala výskyt: hluku z ulice, vandalismu a kriminality, znečištění ovzduší, nečistoty na silnicích a chodnících, nedostatečného pouličního osvětlení, nedostatku parkovacích ploch, nedostatku zeleně, špatné dostupnosti veřejnou dopravou a jiných problémů. Na základě hodnocení úhrnu odpovědí na obě baterie otázek lze konstatovat, že domácnosti důchodců (pro účely analýzy jsme uvažovali pouze domácnosti důchodců bez dalších EA členů domácnosti) jsou obecně spokojenější jak se stavem domu/bytu v němž žijí, tak se stavem okolního prostředí, v porovnání se skupinou mladých domácností (s předností ve věku do 35 let). Zatímco ve skupině mladých domácností 57,1 % domácností uvedlo jeden a více problémů se stavem domu/bytu, mezi domácnostmi důchodců to bylo pouhých 38,3 %. Obdobně 76,8 % mladých domácností zmínilo jeden nebo více problémů se stavem okolního prostředí, zatímco ve skupině domácností důchodců činil odpovídající podíl pouze 66 %. Pořadí jednotlivých problémů podle četnosti jejich výskytu ve skupině domácností důchodců a mladých domácností znázorňují grafy 1 a 2.

Z grafu 1 je patrné, že obecně nejčastější problém, který se týká stavu domu/bytu, s nímž se setkávají mladé domácnosti, souvisí s nedostatečnou velikostí bytu (plných 31 % domácností s předností ve věku do 35 let zmínilo právě tento problém), následuje špatný stavebně-technický stav bytu a třetím nejfrekventovanějším problémem ve skupině mladých domácností je hluk ze společných prostor a od sousedů. Nejčastěji zmiňovaným problémem souvisejícím se stavem domu/bytu ve skupině domácností důchodců byl špatný stavebně-technický stav bytu, dále vlhkost v bytě a třetím nejčastěji uváděným problémem byl, stejně jako u mladých domácností, hluk ze společných prostor a od sousedů. Největší rozdíl v četnostech zmiňovaných problémů mezi mladými domácnostmi a domácnostmi důchodců se týkal nedostatku místa v bytě a společného bydlení s jinou rodinou; mladé domácnosti oba tyto problémy jmenovaly výrazně častěji.

Graf 1: Problémy se stavem domu/bytu ve skupině domácností důchodců a skupině mladých domácností (s předností ve věku do 35 let)

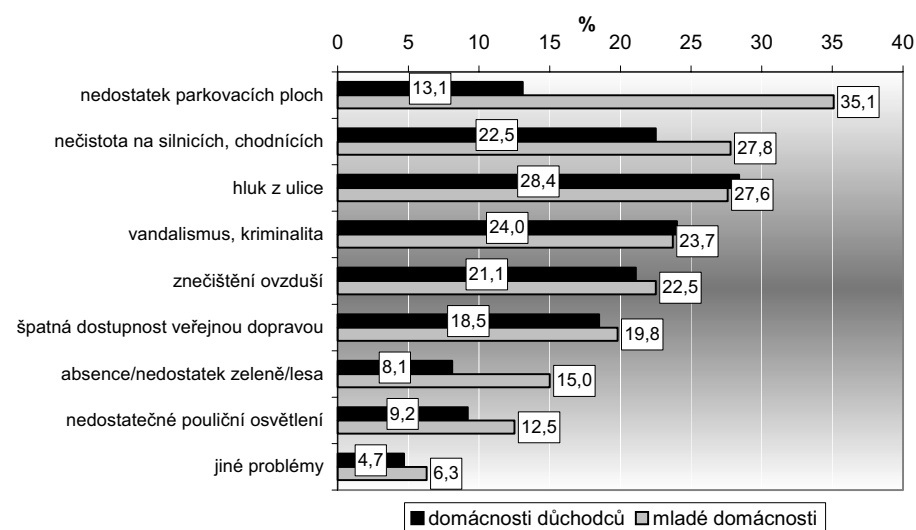

Poznámka: četnosti odpovědí „ano“ (tj. domácnost zaznamenala uvedený problém).

Zdroj: Sociální situace domácností 2001.

Z grafu 2 je zřejmé, že mladé domácnosti uváděly jako nejčastější problém s okolním prostředím nedostatek parkovacích ploch, zatímco ve skupině důchodců to byl hluk z ulice. Ani na v pořadí druhém nejfrekventovanějším problému se obě skupiny domácností neshodly – pro mladé domácnosti jím byla nečistota na silnicích a chodnících, pro domácnosti důchodců vandalismus a kriminalita. Třetím nejvíce uváděným problémem pro mladé domácnosti byl hluk z ulice, pro domácnosti důchodců nečistota na silnicích a chodnících. Dvěma problémy, na kterých se obě porovnávané skupiny domácností nejvíce „neshodly“ (tj. problémy, kde se nejvíce u obou skupin lišily četnosti uváděných odpovědí) byly nedostatek parkovacích ploch (pro domácnosti důchodců se jedná o nepříliš podstatný problém zřejmě s ohledem na skutečnost, že dříve či později je většina z nich v důsledku zhoršujícího se zdravotního stavu nucena vzdát se přepravy vlastním vozem) a absence/nedostatek zeleně nebo lesa (mladé domácnosti tento problém uváděly výrazně častěji).

Graf 2: Problémy s okolním prostředím ve skupině domácností důchodců a skupině mladých domácností (s předností ve věku do 35 let)

Poznámka: četnosti odpovědí „ano“ (tj. domácnost zaznamenala uvedený problém).

Zdroj: Sociální situace domácností 2001.

Nejčastěji zmiňovaným problémem mladých domácností byl nedostatek místa v aktuálně obývaném bytě/domě, přičemž tento problém uváděly zejména domácnosti žijící v bytových domech, především v bytových domech s 10 a více byty, situovaných ve vnitřní zástavbě činžovních domů a na sídlišťích, s nájemním vztahem k užívanému bytu (obecnímu nebo soukromému). Uvedený problém zmiňovaly ve větší míře rovněž domácnosti s větším počtem závislých dětí (nejčastěji se dvěma nebo třemi závislými dětmi), domácnosti žijící v Praze a městských obcích. Počet hospodařících domácností žijících v jednom bytě se kupodivu neukázal jako významný faktor určující, zda domácnost zmínila velikost bytu jako problém či nikoliv. V případě domácností důchodců byl nejčastěji uváděným problémem špatný stavebně-technický stav domu/bytu, na který si stěžovaly zejména domácnosti obývající nájemní byty ve vlastnictví soukromé osoby nebo firmy a nájemníci v obecních nájemních bytech. Šlo zejména o nájemníky v bytových domech s méně než 10 byty bez ohledu na velikost

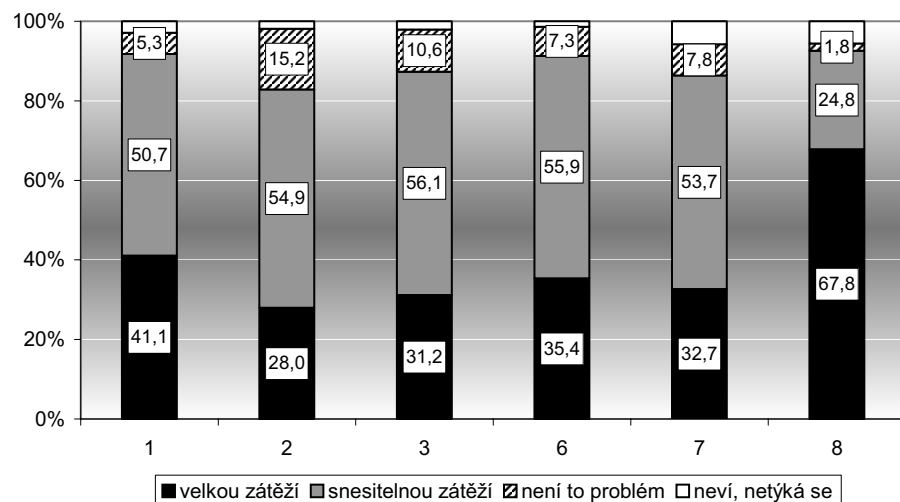
bydliště (neprokázala se souvislost mezi velikostí či typem obce a frekvencí s jakou domácnosti důchodců uváděly tento problém).

Mladé domácnosti z obcí s více než 10 000 obyvateli, městských obcí a krajských měst žijící v bytových domech s 10 a více byty v sídlištním typu zástavby byly těmi, které v porovnání s jinými mladými domácnostmi významně častěji spatřovaly problém spojený se stavem okolního prostředí v nedostatku parkovacích ploch. Nejčastěji uváděným problémem domácností důchodců spojeným s okolním prostředím byl hluk z ulice. Na tento problém si stěžovaly ve zvýšené míře domácnosti žijící ve velkých městech (s 50 000 až 99 999 obyvateli a ve velkoměstech nad 100 000 obyvatel), tj. především z krajských měst a velkých městských obcí, obyvatelé bytových domů s 10 a více byty a bytových domů s méně než 10 byty situovaných především v historickém středu města a vnitřní zástavbě činžovních domů. Současně se jednalo především o domácnosti obývající nájemní byty ve vlastnictví obce nebo soukromé osoby.

V rámci šetření SSD 2001 byly domácnosti rovněž tázány, jak velkou finanční zátěž pro ně představují náklady na bydlení obecně. Rozložení odpovědí je pro jednotlivé sociální skupiny znázorněno v grafu 3.

Z grafu 3 vyplývá, že náklady na bydlení jsou jednoznačně největší zátěží pro domácnosti nezaměstnaných, z nichž skoro 68 % uvedlo, že pro ně představují velkou zátěž. Překvapivě se však ukazuje, že domácnosti důchodců (ať už žijících ve společné domácnosti s EA osobami nebo bez nich) nepovažují zatížení náklady na bydlení za tak velký problém jako například domácnosti dělníků, kde větší část domácností (v porovnání s domácnostmi důchodců) uvedla, že náklady na bydlení jsou pro ně velkou zátěží. Dokonce ani rozdíl v odpovědích domácností zaměstnanců a důchodců není tak významný, jak bychom na základě předchozích analýz využívajících jiné datové soubory mohli očekávat. Je však nutno podotknout, že mezi domácnostmi důchodců (bez EA členů) byl ze všech skupin nejvyšší podíl těch domácností (5,8 %), které uvedly odpověď „neví, netýká se“.

Graf 3: Struktura odpovědí na otázku, jak velkou finanční zátěží pro domácnost jsou náklady na bydlení, podle sociální skupiny domácnosti

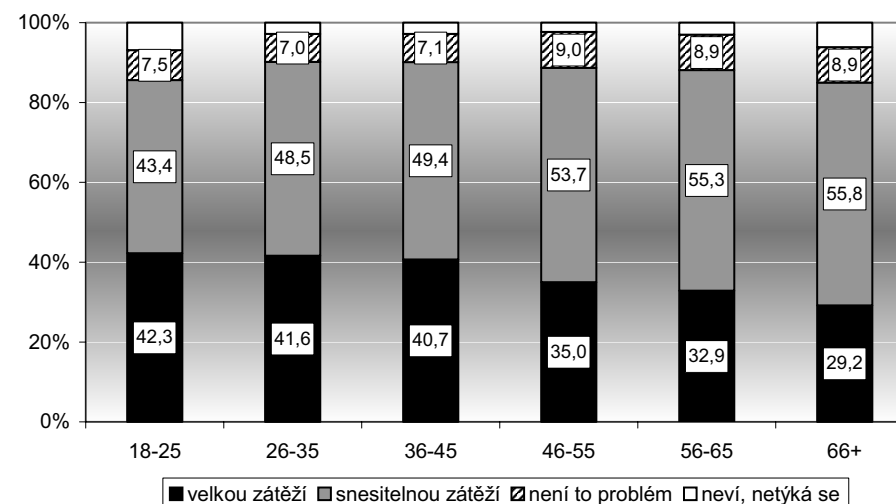

Poznámka: 1 – domácnosti dělníků, 2 – domácnosti samostatně činných (mimo zemědělství),
3 – domácnosti zaměstnanců, 6 – domácnosti důchodců s EA členy,
7 – domácnosti důchodců bez EA členů, 8 – domácnosti nezaměstnaných.

Zdroj: Sociální situace domácností 2001, N = 10 599.

Obdobné třídění jako v grafu 3, ale tentokrát podle kategorií věku přednosty domácností, zobrazuje graf 4. Z grafu 4 je především velmi dobře patrné, jak s rostoucím věkem přednosty domácnosti klesá četnost odpovědi, že náklady na bydlení jsou pro domácnost velkou zátěží. Jestliže mezi domácnostmi s přednostou ve věkové kategorii 18 – 25 let 42,3 % domácností uvedlo, že náklady na bydlení jsou pro ně velkou zátěží, mezi domácnostmi s přednostou ve věku nad 66 let už to bylo necelých 30 % domácností. Současně s rostoucím věkem přednosty domácnosti však roste podíl domácností, které uvedly, že náklady na bydlení jsou pro ně snesitelnou zátěží. I zde je nutno upozornit na skutečnost, že v první a poslední kategorii domácností (tj. s nejmladším a nejstarším přednostou) se vyskytoval nejvyšší podíl domácností, které uvedly odpověď „nevím, netýká se“.

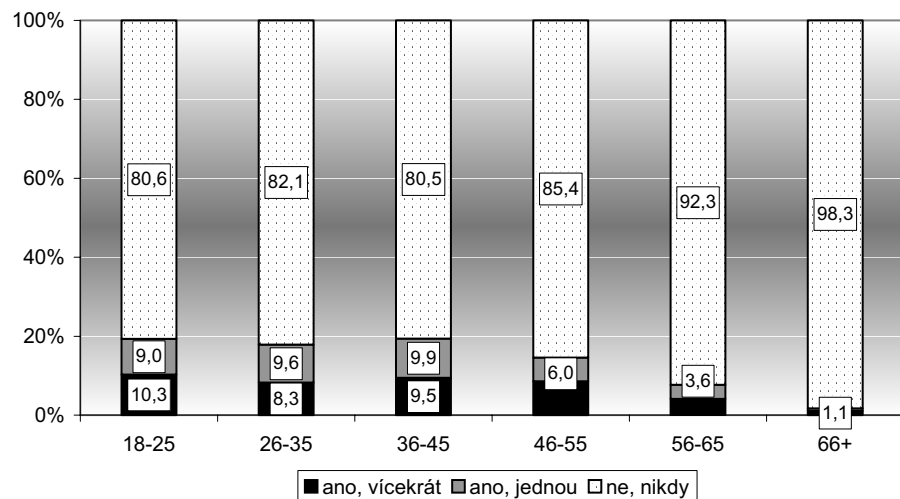
Graf 4: Struktura odpovědí na otázku, jak velkou finanční zátěží pro domácnost jsou náklady na bydlení, podle věku přednosty domácnosti

Zdroj: Sociální situace domácností 2001, N = 10 599.

Domácnosti měly rovněž uvést, zda se v průběhu roku 2000 někdy dostaly do pozice dlužníků, pokud jde o výdaje na nájemné a platby za teplo, elektřinu, plyn a vodu. V tomto případě se pochopitelně jedná o poněkud „choulostivou“ otázku, domácnosti mohou mít často tendenci zamlčovat skutečný stav věcí nebo odpovídat tak, aby samy sebe neukazovaly ve špatném světle. Pro některé osoby může být obtížné přiznat, že se dostaly do prodlení s poplatky za nájemné nebo energie, obzvláště pokud život na dluh považují za něco špatného a neslučitelného s dobrými mravy, tuto situaci lze do jisté míry předjímat zejména u starších osob. I s touto výhradou však uvádíme rozložení odpovědí na uvedenou otázku v členění podle věku přednosty domácnosti.

Graf 5: Struktura odpovědí na otázku, zda se domácnost v průběhu roku 2000 dostala do pozice dlužníka pokud jde o nájemné placené za byt, podle věkových kategorií přednosti domácnosti (pouze domácnosti nájemního sektoru)

Zdroj: Sociální situace domácností 2001, N = 2 898.

Z grafu 5 je velmi dobře patrné, že do potíží s placením nájemného se v průběhu roku 2000 dostávaly zejména domácnosti s předností ve věku do 45 let, nad touto věkovou hranicí klesá podíl domácností, které přiznaly, že se jednou nebo vícekrát dostaly do prodlení s úhradou nájemného za obývaný byt. Jak již však bylo řečeno výše, uvedená struktura odpovědí může být do značné míry vychýlena v důsledku skutečnosti, že mladší lidé se nebojí přiznat, že se dostaly do dluhů, zatímco starší lidé setrvávají v přesvědčení, že se jedná o něco natolik špatného, že své dluhy raději zamlčí. Dalším důvodem může být obecně lepší platební morálka lidí ve vyšším věku. Při třídění podle sociální skupiny přednosti domácnosti se ukazuje, že do dluhů se v průběhu roku 2000 dostávaly nejčastěji domácnosti nezaměstnaných a domácnosti dělníků.

Prakticky stejný pohled jako skýtá graf 5 bychom dostali při vyhodnocení odpovědí na otázku, zda se domácnosti v průběhu roku 2000 dostaly do prodlení s platbami za teplo, elektřinu, plyn a vodu. I při zahrnutí domácností ze všech sektorů bydlení (nejen

nájemního sektoru jako v případě předchozího grafu) se ukazuje, že domácnosti s předností ve věku do 45 let se do problémů s platbami ze energie v průběhu roku 2000 dostávaly v mnohem větší míře než domácnosti s předností starším 45 let. Jednoznačně nejvyšší podíl domácností, které uvedly, že se do prodlení s platbami za energie nedostaly nikdy, je mezi domácnostmi s předností starším 66 let (98 % domácností). Rozložení odpovědí se neliší ani z hlediska sociální skupiny přednosti domácnosti. Zejména domácnosti nezaměstnaných a dělníků přiznaly, že jednou či vícekrát nebyly v roce 2000 schopny uhradit v řádném termínu platby za teplo, elektřinu, plyn a vodu.

6.2 Bezdomovci

Bezdomovectví se v posledních letech dostává stále více do popředí veřejného zájmu ve vyspělých evropských zemích, v ČR však naštěstí dosud nepatří mezi hlavní sociální problémy. Organizace poskytující sociální služby bezdomovcům čelí v ČR velkým finančním problémům, zejména pokud se jedná o náklady na jejich provoz, a setkávají se s celou řadou administrativních těžkostí. Sektor sociálního bydlení bohužel dosud nebyl vytvořen a řada obcí pronajímá velkou část uvolněných bytů za tržní nájemné, což nevytváří příznivé podmínky pro trvalé řešení bytové situace lidí bez přístřeší. Počet lidí bez trvalého obydlí v ČR významně vzrostl po roce 1989 v souvislosti s klesajícími veřejnými výdaji do bytové výstavby, razantnější deregulací nájemného, rostoucí nezaměstnaností, aktivnější obecní politikou v oblasti vymáhání nedoplatků na nájemném a tvrdším postupem vůči neplatičům obecně. Žádné přesné statistiky počtu bezdomovců v ČR nejsou vedeny, odhady poskytované různými institucemi se poměrně silně různí. Obadalová (2001) uvádí rozmezí 35 000 až 75 000 lidí bez trvalého obydlí a vychází přitom z odhadů organizace Naděje. Jiné odhady hovoří o přibližně 3 500 bezdomovcích v Praze a 100 až 300 lidech bez domova v Brně a Ostravě. Ačkoliv bezdomovectví v ČR s ohledem na odhadovaný počet bezdomovců nepředstavuje tak významný problém v porovnání se situací v jiných zemích, za tristní lze považovat skutečnost, že u nás doposud neexistuje žádná oficiálně přijímaná definice bezdomovectví. Obadalová (2002) zmiňuje, že tato skutečnost souvisí do značné míry s chybějící obligatorní povinností asistovat lidem bez domova, která dosud není zakotvena v české legislativní úpravě. Jednoznačná definice

pojmu bezdomovectví a bezdomovec by měla vést k ustanovení instituce odpovědné za vytváření nástrojů a poskytování prostředků k omezení tohoto negativního společenského jevu. Ve studiích zabývajících se problematikou bezdomovectví v ČR se obvykle setkáváme s chápáním pojmu bezdomovec v jeho obvyklém významu: bezdomovec je člověk bez jakéhokoliv přístřeší přespávající „na ulici“, případně v zařízení určeném pro ubytování lidí bez domova. Rovněž v tomto textu budeme vycházet z této vžitě definice.

V ČR doposud nebyl realizován žádný systematický výzkum věnovaný problematice bezdomovectví, nicméně existuje několik studií, které se tomuto tématu věnovaly. Obadalová (2002) například uvádí, že v řadě vyspělých zemích tvoří významnou část z celkového počtu bezdomovců lidé s mentálními poruchami (od 30 % do 90 %), jejich konkrétní podíl na celkovém počtu bezdomovců v ČR však doposud nebylo možno spolehlivě zjistit. Obadalová (2002) dále uvádí následující hlavní faktory zvyšující pravděpodobnost, že člověk se stane bezdomovcem: ztráta zaměstnání (a migrace za prací do oblastí s lepšími pracovními příležitostmi, například do Prahy), nízký stupeň dosaženého vzdělání (podle odhadů má 56 % bezdomovců pouze základní vzdělání) a rozpad rodiny (muži vystěhovaní z bytu po rozvodovém řízení). Vychází přitom jednak z rozhovorů vedených s pracovníky asociací, které se věnují pomoci bezdomovcům, jednak z dotazníkového šetření vzorku pražských bezdomovců realizovaného Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí a z kvalitativního šetření v podobě rozhovorů s několika bezdomovci. Alkoholismus, drogy a patologické hráčství jsou obvykle průvodními znaky bezdomovectví v ČR, nelze však jednoznačně říci, zda jsou příčinou nebo následkem faktu, že se člověk stane bezdomovcem. Bezdomovci často nejsou s ohledem na nízké vzdělání dostatečně informováni o tom, na jaké sociální dávky mají nárok a jaké jsou podmínky pro jejich získání. Často například nevědí, že mají nárok na získání životního minima. O státní podporu však mohou požádat pouze v místě trvalého bydliště, což pro ně může představovat neřešitelný problém v situaci, kdy ve skutečnosti žijí v jiném městě a nemají prostředky na dopravu do místa, kde jsou hlášeni k trvalému pobytu. Podobně je s místem trvalého bydliště svázána i registrace na úřadě práce a podání žádosti o příspěvek v nezaměstnanosti. Z tohoto hlediska se systém státní sociální podpory jeví jako poněkud neflexibilní a byrokratický.

Ve větších obcích obvykle fungují tzv. Městská centra sociálních služeb a prevence, která sdružují obecní i soukromé neziskové organizace, jež mimo jiné zajišťují ubytování osobám v bytové tísní. Jejich nabídka obvykle zahrnuje celou škálu služeb: poradenství a pomoc, asistenci při hledání nového ubytování, denní centra (komunitní centra), noclehárny, azylové domy, „domy na půli cesty“ apod.

Jednou z velkých organizací, která se v ČR zabývá mimo jiné prací s bezdomovci, je Armáda spásy. Její působení bylo obnoveno v roce 1990 a v současnosti provozuje 27 center v 9 českých městech. Naděje je pravděpodobně nejznámější organizací, registrována byla v roce 1990 a její činnost zahrnuje čtyři hlavní programy: integrační program (zaměřený na bezdomovce), program pro třetí věk (zahrnuje provozování domů pokojného stáří), program pro mentálně postižené a poskytování náhradní rodinné péče. V současné době má tato organizace pobočky ve 12 českých městech, 7 z nich poskytuje rovněž služby bezdomovcům. Občanské sdružení Emauzy ČR bylo založeno v roce 1991 a v současné době spravuje 19 objektů v osmi okresech ČR. Pro přijetí do tzv. Emauzských domů, které tato organizace provozuje, jsou stanoveny relativně přísné podmínky – klienti se musí zříci alkoholu, drog a násilí, musí být ochotni pracovat podle svých psychických a fyzických možností a vytvářet přátelské společenství (náhradní rodinu). Hlavním cílem je znovuzařazení klientů do normálního života po absolvování resocializačního procesu. Pravděpodobně nejsilnější nestátní organizací je Česká katolická charita provozující 220 center na celém území ČR.

Ačkoliv problematikou bezdomovectví se v ČR zabývají především nestátní organizace, jejich fungování by nebylo myslitelné bez trvalé finanční podpory státu, veřejné prostředky tvoří hlavní část jejich rozpočtů. Další významnou část finančních prostředků získávají tyto organizace z rozpočtů příslušných obcí. Mezinárodní organizace využívají rovněž dotací ze zahraničních zdrojů, křesťanské charity získávají prostředky na svou činnost organizováním veřejných sbírek, část prostředků je získávána od soukromých dárců. Finanční zajištění činnosti těchto organizací je obecně spojeno s velkou mírou rizika a nejistoty, což nevytváří příznivé podmínky pro další rozšiřování jejich aktivit.

Služby poskytované bezdomovcům lze odstupňovat do několika fází, pravděpodobně nejpropracovanější systém v současnosti uplatňuje Armáda spásy. Základní úroveň

představuje zajištění provozu nocleháren, kde je poskytováno základní ubytování mužům, kteří se ocitli v extrémní sociální situaci, kterou nejsou schopni samostatně řešit. Klienti mohou služeb noclehárny využít maximálně po tři noci, opakovaně pak opět až po dvou týdnech. Krátkodobý pobyt v tomto zařízení může být za jistých okolností prodloužen až na dobu tří měsíců. Druhý stupeň představují azylové domy zajišťující dočasné ubytování pro muže, kteří jsou krok za krokem ochotni projít procesem resocializace a aktivně se zapojit do řešení svých problémů. Nepřetržitá péče v těchto zařízeních zahrnuje poskytování základních služeb včetně pracovní terapie a sociálního poradenství. Klienti mohou v ubytovnách zůstat po libovolně dlouhou dobu, ale za ubytování platí (v průměru 130 korun za den, měsíční částka je však určena tak, aby nepřesáhla 75 % celkových příjmů ze sociálních dávek). Dalším stupněm je pobyt v tzv. „domě na půli cesty“, což je zařízení s několika byty, v nichž klienti znovu získávají základní sociální dovednosti. K tomu, aby byl klient nominován k pobytu v takovém domě, musí absolvovat pohovor a být doporučen vedoucím pracovníkem Armády spásy. Pobyt v domě na půli cesty má ověřit schopnost jedince začlenit se zpět do společnosti a jeho schopnost postarat se samostatně o byt. Kontrolu provádějí sociální pracovníci. Klienti mohou v tomto zařízení strávit maximálně jeden rok. Posledním stupněm je přestěhování do nájemního bytu nebo ubytovny provozované na komerční bázi, tj. do některé ze standardních forem bydlení využívaných většinou populace. Praktická realizace tohoto kroku je však do značné míry závislá na podpoře ze strany obce nebo soukromých vlastníků, kteří vyčlení určitou část bytového fondu, jež může být následně přidělována perspektivním klientům.

6.3 Romové

Podle SLDB 2001 žilo na území ČR trvale 11 400 občanů romské národnosti (0,1 % celkové populace). Uvedený údaj však bezpochyby není zcela přesný, protože mnoho Romů se v rámci Sčítání přihlásilo k české nebo slovenské národnosti. Kromě toho žije na území ČR určitý počet občanů romské národnosti, kteří zde nemají trvalé bydliště, jedná se zejména o imigranty ze Slovenska. Podle informací romských poradců, kteří do konce roku 2001 působili na některých okresních úřadech, po rozdělení Československa v roce 1993 neustala migrace ze Slovenska zejména díky faktu, že mnoho Romů žijících na území ČR pochází ze Slovenska a má zde relativně mnoho příbuz-

ných. V průběhu 90. let bylo možno zaznamenat emigrační tendence romských domácností do Kanady a Velké Británie, ve většině případů však tyto snahy skončily návratem zpět do České republiky.

Existuje poměrně rozsáhlá škála studií, které se zabývají romskou problematikou, kulturním a sociálním životem romské populace, etnickou diskriminací a řadou dalších otázek. Z těchto studií mimo jiné vyplývá, že v romské populaci stále do jisté míry přežívá tradiční kočovný způsob života a sociální vazby založené na kastovním uspořádání a loajalitě vůči uznávaným vůdcům, což může v některých případech vést k problémům při adaptaci na kulturní a sociální hodnoty většinové populace. V řadách romské komunity je velmi častým jevem nezaměstnanost (rovněž z důvodu existujících předsudků mnoha zaměstnavatelů, kteří se všemožně vyhýbají zaměstnávání občanů romské národnosti), mnohdy nejsou respektovány základní principy vzájemného soužití a významným problémem je rovněž vysoká míra kriminality. Proces akceptace základních hodnot (jako je hodnota práce a vzdělání) ze strany romské populace probíhá relativně pomalu a jeho završení je pravděpodobně otázkou několika generací. Častým jevem uvnitř romské komunity je nahlížení na domácnosti, které se přizpůsobily hodnotám většinové populace a navštěvují pravidelně školu nebo zaměstnání, jako na nepřátele vlastní kultury, tyto domácnosti jsou mnohdy stigmatizovány a mají tendenci samy se vylučovat z vlastní komunity.

Tradiční způsob života a bydlení v romských osadách na slovenském venkově jsou uváděny jako hlavní důvody, proč není v romské komunitě obvyklé platit za bydlení. Ačkoliv romské rodiny jsou většinou velmi početné, takže jejich úhrnné příjmy z dávek státní sociální podpory mohou dosahovat poměrně vysokých částek, častým jevem je neplatičství (nájemného i poplatků za energie a další služby spojené s bydlením). Domácnostem, které dlouhodobě nehradí své závazky, bývá často odpojena dodávka elektrické energie, telefony, plyn apod., poměrně častým řešením v těchto situacích jsou však nelegální přípojky a odběry energií z veřejných zdrojů nebo od sousedů. Po roce 1990 začaly obce i v rámci romské komunity uplatňovat aktivnější přístup při vymáhání nedoplatků na nájemném, který v krajních případech skončil soudním rozhodnutím o vystěhování z bytu.

Podle průzkumu Ministerstva pro místní rozvoj věnovanému kvalitě bydlení a postojům k bydlení (nejednalo se však o reprezentativní šetření) žije více než polovina romské populace v obecním nájemním bydlení, z toho třetina v bytech IV. kategorie. Z výzkumu vyplynulo, že hlavním faktorem ovlivňujícím spokojenost Romů s bydlením není kvalita bytu, ale jeho velikost. Zhruba třetina respondentů nebyla spokojena s relativní velikostí bytu s ohledem na velikost své domácnosti. Romové obvykle žijí v početných domácnostech s mnoha dětmi, které často žijí s rodiči až do dospělosti. Přeplněnost bytů, v nichž žijí romské rodiny, je rovněž často způsobena přistěhováním příbuzných (imigranti ze Slovenska, domácnosti navracené z některých zemí, kde žádaly o azyl, příbuzní vystěhovaní z bytu z důvodu dluhů na nájemném apod.). V některých případech souvisí stěhování romských rodin s faktem, že přeplněnost bytu je jedním z důležitých kritérií zohledňovaných bodovým systémem při přidělování uvolněných obecních bytů. Výzkum rovněž ukázal překvapivou skutečnost, že třetina dotázaných vyjádřila přání žít v domech s většinovou populací a nemít za sousedy občany romské národnosti. Důvodem je pravděpodobně absence respektu a vzájemné důvěry v rámci každodenního vzájemného soužití, kterou pocituje nejen většinová populace, ale i sama romská komunita.

Podle výsledků projektu Integrace menšin, cizinců a uprchlíků lze za hlavní faktory, které ovlivňují intenzitu sociálních konfliktů mezi většinovou populací a romskou komunitou, považovat:

- početnost romské komunity v daném místě. Čím početnější je romská komunita v dané lokalitě, tím je zpravidla četnější výskyt problémů týkajících se vzájemného soužití.
- věkovou strukturu romské populace v daném místě a délku soužití s většinovou populací. Čím větší je podíl starších občanů romské národnosti v dané lokalitě a čím starší je osídlení, tím bezproblémovější je obvykle soužití s většinovou populací v dané lokalitě.
- úroveň romské migrace v lokalitě. Čím vyšší úroveň migrace Romů v rámci určité lokality (města), tím častější jsou problémy se vzájemným soužitím s většinovou populací.

Přízpůsobení se normám (včetně norem v oblasti bydlení) uznávaných většinovou populací ze strany romské komunity je otázka jedné či více generací. Příkladem rela-

tivně bezproblémového soužití bílé populace a občanů romské národnosti je Český Krumlov. První imigranti přišli do města v 50. letech v rámci znovuosídlování pohraničí, v současnosti tvoří Romové zhruba 4 % z celkového počtu obyvatel města a vystřídaly se zde již čtyři generace. K významnému zlepšení vzájemného soužití došlo ve městě v 60. letech, kdy byla první generace imigrantů vystřídána generací novou, svou roli sehrála rovněž vstřícná politika města, díky níž se podařilo urychlit celý proces adaptace. Pozitivní vliv měla i snaha současných obyvatel romské komunity ochránit si svou nově získanou prestiž a zabránit přílivu nových imigrantů ze Slovenska. V současné době je ve městě největší podíl smíšených manželství v celé republice, smíšená manželství tvoří jednu třetinu z celkového počtu nově uzavřených manželství.

Ve většině ostatních měst ČR je vzájemné soužití romské populace a bílé většiny zpravidla vzdáleno ideálnímu stavu. Z řad Romů se obvykle nestávají bezdomovci ve smyslu výše uvedené definice, v případě soudního vystěhování z bytu bez nároku na náhradní ubytování se obvykle přestěhují ke svým příbuzným, což vede k rostoucímu počtu osob žijících v jednom bytě a zvyšujícímu se počtu přeplněných bytů. Proces přesídlování problémových skupin romské populace je v některých městech organizován tak, že dochází ke vzniku ghatt a sociální segregaci Romů ve vyhrazených oblastech. Mediálně nejznámějším případem je Matiční ulice v Ústí nad Labem, kde bylo vyčleněno několik domů pro neplatiče z řad romské komunity. Ačkoliv v tomto případě nestál v pozadí žádný rasistický motiv, ukázalo se, že uvedené řešení není vyhovující a vede k ještě větší segregaci a problémům ve vzájemném soužití.

V souvislosti s rostoucím počtem neplatičů nájemného a hledáním řešení jak se vypořádat s domácnostmi, které permanentně odmítají platit za své bydlení, se objevil termín holobyty. Holobyty obvykle poskytují pouze minimální standard bydlení, jedná se zpravidla o byty s jednou místností, společnou kuchyní a hygienickým zařízením, situovány jsou buď v nově postavených budovách na okrajích měst nebo v nevyužívaných objektech (bývalých továrnách, prázdných ubytovnách apod.) a slouží jako náhradní ubytování pro domácnosti vystěhované z původního bytu soudním rozhodnutím z důvodu nedoplatků na nájemném. Holobyty jsou zpravidla ve vlastnictví obcí, podle výzkumu realizovaného ve 112 českých městech a obcích v roce 1997 disponovalo 33 % z nich podobným typem bydlení. Většinu obyvatel holobytů tvoří občané rom-

ské národnosti. Ačkoliv se v tomto případě jedná zcela jednoznačně o jasný příklad sociální segregace, neexistuje mnoho alternativních řešení, jak naložit s domácnostmi, které trvale odmítají platit za své bydlení. Holobyty neplní jen funkci nocleháren, ale mají rovněž odstrašující, represivní, kontrolní a příkazovou úlohu. Kontrolní funkci se rozumí možnost limitovat stěhování permanentních neplatičů (další imigrace) a příkazová funkce spočívá v možnostech snadnější kontroly aktivit těchto lidí v situaci, kdy jsou soustředěni na jednom místě a nejsou rozptýleni po celém městě (obci). Ačkoliv jsou holobyty a s nimi spojená segregace předmětem poměrně tvrdé kritiky jejich odpůrců, tato kritika není zpravidla spojena s návrhem jiných realistických alternativ jak naložit s lidmi, kteří trvale odmítají platit za své bydlení, spolupracovat se sociálními pracovníky a zapojit se do projektů zaměřených na řešení jejich situace (splácení dluhů formou veřejných prací, rekonstrukcí domů apod.).

6.4 Přístupy k řešení bydlení ohrožených skupin obyvatel na příkladu Prahy, Brna a Ostravy

Praha

Magistrát hlavního města Prahy je hlavní institucí zodpovědnou za řešení sociálních problémů starších osob, zdravotně postižených, romské menšiny, sirotků, bezdomovců atd. Ačkoliv jednotlivé městské části disponují v oblasti bydlení poměrně rozsáhlými kompetencemi (otázky bytové politiky a správy obecního bytového fondu převedeného do jejich vlastnictví patří prakticky výhradně pod jejich pravomoc), samostatně nežádají o prostředky rozdělované v rámci programů podpory bydlení vyhlášených na centrální úrovni, to je úkolem Magistrátu. Magistrát je rovněž zodpovědný za zajišťování dočasných forem ubytování pro bezdomovce a osoby, které se dostanou do tíživé sociální situace (chráněné bydlení, noclehárny a ubytovny, poskytování dotací nadacím, charitám a neziskovým organizacím).

Úkolem Magistrátu je zřizování domů s pečovatelskou službou – v letech 1995 až 2001 bylo postaveno 1 722 nových bytů v domech s pečovatelskou službou, které byly určeny starým a handicapovaným osobám. O rozdělování těchto bytů rozhoduje sociální komise Magistrátu, kde má příslušná městská část své zástupce. Podle odhadů

převyšuje počet žadatelů o ubytování v těchto zařízeních současné kapacity města více než dvojnásobně. Byty v domech s pečovatelskou službou jsou přednostně přidělovány osobám, které se při stěhování vzdají doposud užívaného obecního bytu. V situaci, kdy žadatel o byt v domě s pečovatelskou službou zamýšlí převést uživatelské právo na stávající obecní byt na některého z příbuzných, je při rozhodování o přidělení bytu znevýhodněn.

Magistrát města je zodpovědný rovněž za řešení problematiky bezdomovectví. Hrubé odhady uvádějí, že počet bezdomovců v Praze se pohybuje v rozmezí od 2 000 do 3 500 osob. Typickým reprezentantem bezdomovce je podle údajů pracovníků Odboru sociální péče nezaměstnaný muž ve věku 28 – 42 let se základním vzděláním, který přišel o byt v důsledku rozvodu nebo byl vystěhován pro neplacení nájemného. Magistrát provozuje poradenskou kancelář pro bezdomovce, ubytovnu a noclehárnu otevřenou v zimních měsících. V noclehárně mají bezdomovci možnost přespát za poplatek 5 Kč/noc, v ceně je přitom zahrnuta i strava a poskytnutí základního ošacení. Počet lůžek na jednom pokoji se pohybuje od čtyř do deseti. Ráno musí klienti noclehárnu opustit. Ubytovna („Dům pro lidi bez přístřeší“) je otevřena po celý rok, doba pobytu klienta v tomto zařízení je však limitována (pohybuje se v rozmezí 14 dnů až 4 měsíců). I zde musí klienti za ubytování platit – za standardní dvoulůžkový pokoj a jednu noc činí poplatek 40 Kč. V obou zařízeních pracují sociální kurátoři, kteří se snaží klientům pomoci řešit jejich životní situaci (mimo jiné poskytují asistenci při vyřizování žádostí o sociální dávky, hledání zaměstnání atd.), současně se však snaží klienty přimět, aby se sami podíleli na řešení své tíživé situace (z tohoto důvodu je doba pobytu v ubytovně omezená).

V průběhu uplynulých pěti let se kurátorům z ubytovny pro bezdomovce podařilo čtyřem lidem zajistit ubytování v obecních nájemných bytech a zhruba deset lidí umístit do domovů důchodců, což pochopitelně nelze považovat za velký úspěch. Důvodem je zejména neochota městských částí podílet se na řešení problému bezdomovectví a spolupracovat se sociálními kurátory. Podle výpovědí kurátorů lze považovat za úspěch, když někteří z klientů odejdou z „městské“ ubytovny do některé z komerčních ubytoven, které nejsou podporovány z veřejných prostředků. Kvalita bydlení je však v takových zařízeních zpravidla nižší a ceny bytových služeb naopak vyšší než v některé z forem městem podporovaného bydlení.

Kromě veřejných institucí v Praze působí řada neziskových organizací, které zajišťují ubytování pro lidi bez přístřeší: Naděje, Armáda spásy, náboženské charitativní spolky. Každá z nich může požádat o prostředky rozdělované jednotlivými městskými částmi a Magistrátem, jejich činnost je tudíž spolufinancována z veřejných i soukromých zdrojů. Armáda spásy provozuje v Praze azylový dům (pobyt v něm je bezplatný, ale je limitován na maximálně 3 dny) a celoročně otevřenou ubytovnu (s přibližně 500 – 600 lůžky), kde mohou bezdomovci setrvat delší dobu, ale za pobyt zaplatí měsíčně 3 000 Kč.

Jednotlivé městské části vlastní a provozují několik domů pro matky s dětmi (Praha 8 – ACORUS, Praha 4 a Praha 6), ale neexistuje žádné speciální zařízení pro svobodné ženy. Magistrát hl. m. Prahy dále vlastní a spravuje Dům otevřených možností, který pomáhá dospívajícím dětem ze sociálních ústavů zapojit se do normálního života, a Dům na půli cesty pro lidi, kteří se vrátili z výkonu trestu v některém z nápravných zařízení.

Brno

Podobně jako v Praze i brněnský magistrát je zodpovědný za poskytování bydlení skupinám obyvatel, které se dostaly do situace sociální nouze nebo mají specifické bytové potřeby vyplývající ze zdravotního stavu. V Generelu (strategii) bydlení města Brna jsou vyjmenovány následující hlavní skupiny obyvatel se specifickými potřebami v oblasti bydlení:

a) lidé ve stavu dočasné sociální nouze

- osamělé matky s dětmi,
- opuštěné děti a mládež,
- lidé společensky nepřizpůsobení,
- žadatelé o azyl.

b) lidé, jejichž zdravotní stav, popř. věk vyžaduje speciální bydlení

- občané s omezenou možností pohybu,
- mentálně postižení lidé,
- senioři.

c) skupiny lidí potenciálně ohrožené vysokými výdaji na bydlení

- mladá manželství,
- nízkopříjmové domácnosti.

K řešení bytových potřeb výše uvedených skupin obyvatel jsou v Brně využívány následující hlavní nástroje a politiky:

1) Osamělé matky s dětmi

Při zabezpečení ubytování osamělých matek s dětmi je uplatňován třístupňový model: pobyt v ubytovacím zařízení, pobyt v ubytovacím zařízení pro přechodný pobyt a samostatné bydlení. V Brně existují dvě ubytovny pro osamělé matky s dětmi s celkovou kapacitou 41 bytových jednotek (dalších 81 žadatelů mělo k 31.12. 2001 podánu žádost o ubytování v tomto zařízení); jedna je ve vlastnictví brněnského magistrátu (spravována Městským centrem sociálních služeb a prevence), druhá ve vlastnictví katolické charity. Další obecní zařízení pro matky s dětmi bylo otevřeno v září 2002. Dočasné ubytování je poskytováno v jednom domě vlastněném Magistrátem (kapacita zařízení činí 49 bytových jednotek, k 31.12. 2001 mělo žádost o ubytování podáno dalších 60 čekatelů), s nájemníky je v tomto zařízení uzavírána smlouva na dobu určitou, zpravidla na jeden rok (může být prodloužena na dva roky) a nájem je stanoven na úrovni regulovaného nájemného. V průběhu pobytu v ubytovacím zařízení pro přechodný pobyt je pro matky ve spolupráci s Odborem sociálních služeb Magistrátu hledáno samostatné trvalé nájemní bydlení. Sociální kurátoři pomáhají matkám s žádostmi o přidělení uvolněných bytů v různých městských částech a zůstávají v kontaktu s bytovými odbory těchto městských částí. O jejich poměrně úspěšné spolupráci svědčí fakt, že přibližně 10 klientů ročně získá trvalé obecní nájemní bydlení. Jako útočiště obětem domácího násilí slouží azylový dům spravovaný občanským sdružením Magdalenium s kapacitou 10 lůžek.

2) Opuštěné děti a mládež

V Brně funguje několik dětských domovů, jejichž chráněnci se setkávají s problémy při hledání vlastního bydlení v okamžiku, kdy dosáhnou dospělosti a jsou nuceni opustit brány domova. Při zajišťování jejich bydlení je opět aplikován třístupňový model: ubytování v SOS vesničce (náhradní rodinná péče), cvičný byt (byt s dohle-

dem, aby se děti naučily reagovat a zvládat každodenní situace) a samostatné bydlení (obecní nájemní byt). V Brně fungují dva domy na půli cesty pro děti z dětských domovů, kde mohou zůstat po dobu jednoho roku a v průběhu této doby se jim sociální kurátoři snaží najít trvalé bydlení. Jeden dům je spravován přímo brněnským magistrátem, druhý městskou částí Brno – Královo Pole.

3) Lidé společensky nepřizpůsobení

Do této skupiny lidí patří osoby, které se vrací z výkonu trestu, bezdomovci, alkoholici a drogově závislí. Podle odhadu sociálních kurátorů je v Brně 200 až 300 bezdomovců. Při řešení jejich bytové situace se vychází z třístupňového modelu: noclehárna, ubytovna a ubytování pro přechodný pobyt. Ve městě funguje jedna noclehárna spravovaná Městským centrem sociálních služeb a prevence s kapacitou 31 lůžek, která poskytuje nouzové ubytování (přespání) mužům. Do zařízení současně docházejí sociální kurátoři, kteří zde vykonávají terapii s cílem minimalizovat sociální a zdravotní rizika. V případě, že klienti prokáží snahu a zájem dále spolupracovat s kurátorem, přecházejí do dalšího stupně ubytování. Ve městě jsou dvě ubytovny – jedna ve vlastnictví obce (řízená Městským centrem sociálních služeb a prevence) s kapacitou 18 lůžek (12 pro muže a 6 pro ženy) a druhá ve vlastnictví Armády spásy s kapacitou 112 lůžek. Ubytovna Armády spásy představuje kombinaci noclehárny a dočasného ubytování. Dalším zařízením, které poskytuje komplexní služby společensky neadaptovaným osobám, je azylový dům pod správou Městského centra sociálních služeb a prevence s kapacitou 89 lůžek. Azylový dům funguje jako noclehárna a ubytovna, ale poskytuje i ubytování pro přechodný pobyt. Sociální kurátoři se snaží motivovat klienty k aktivní participaci na řešení jejich bytové otázky a minimalizaci jejich závislosti na sociálních dávkách. Některé další organizace (především nezisková sdružení) poskytují ještě denní služby pro alkoholiky a drogově závislé.

V obecních noclehárnách mohou bez svolení sociálního kurátora klienti strávit maximálně tři noci, se souhlasem kurátora delší dobu, ale v takovém případě zaplatí za každou strávenou noc částku, která se může vyšplhat až na 100 Kč. Pobyt v obecní ubytovně není časově omezen, ale je opět placený. V případě ubytování v zařízeních pro přechodný pobyt musí klienti platit regulované nájemné. V situaci, kdy klient odmítne zaplatit za ubytování nebo odmítne spolupráci s kurátorem, musí odejít.

Kurátoři klientům pomáhají s vyřízením žádostí o sociální podporu a příspěvek na bydlení. Přibližně čtyři domácnosti odejdou každý rok z ubytovny nebo ubytování pro přechodný pobyt do obecního nájemního bytu. Spolupráce s jednotlivými městskými částmi v tomto případě není optimální.

4) Žadatelé o azyl

Osoby, které získají azyl v ČR jsou zařazeni do státního integrovaného programu a může jim být nabídnut byt prostřednictvím Ministerstva vnitra ČR. Byt může být poskytnut obcí, pak se musí jednat o byt první nebo druhé kategorie, který bude pronajmut nejméně po dobu 10 let a jednoho dne. Poskytnutím bytu pro azyllanta získá obec státní příspěvek na rozvoj infrastruktury. Byt může být poskytnut i soukromou fyzickou nebo právnickou osobou, v tomto případě se uzavírá smlouva mezi obcí a přímým vlastníkem bytu, poskytnutí příspěvku na rozvoj infrastruktury tím není nijak dotčeno.

5) Handicapované osoby a senioři

Ve městě je handicapovaným osobám k dispozici určitý počet obecních bezbariérových bytů (chráněné bydlení) situovaných v pěti obecních domech. K 31.12. 2001 bylo ve vlastnictví města 34 domů s pečovatelskou službou o celkové kapacitě 621 lůžek, ke stejnému datu bylo evidováno 348 dalších žádostí o ubytování v těchto zařízeních. Dalších 549 lůžek bylo k dispozici seniorům v domovech – penzionech pro důchodce (evidováno 1 448 žádostí o ubytování) a 1 229 lůžek v domovech důchodců (evidováno 2 185 dalších žádostí).

V Brně neexistují žádné specifické programy pro zlepšení přístupu k bydlení nízkopříjmových nebo mladých domácností (tzv. „startovací byty“ pro mladé domácnosti zcela chybí).

Podle výsledků SLDB 2001 žilo na území Brna 1 497 občanů romské národnosti (0,4 % z celkového počtu obyvatel města), podle mínění expertů je jejich počet ve skutečnosti podstatně vyšší a pohybuje se v rozmezí 8 000 – 13 000 lidí. Ve městě působí několik romských občanských sdružení (IQ Roma servis, Společenství Romů na

Moravě) a obecní kulturní a vzdělávací centrum pro romské děti a mládež (DROM). Většina dospělé romské populace ve městě je nezaměstnaná a není schopna vlastními silami řešit svou bytovou otázku; převážná většina romské populace žije v obecních nájemních bytech s regulovaným nájemným. Podobně jako v jiných městech je i v Brně značný počet romských domácností, které mají vysoké nedoplatky na nájemném a ostatních službách spojených s užíváním bytu, část domácností nerespektuje základní pravidla občanského soužití. S cílem zlepšit mezietnické vztahy zahájil Magistrát projekt „komunitního bydlení“. V rámci projektu byly vybrány dva obecní bytové domy (110 bytů) obývané z převážné části romskými rodinami, jejichž technický stav vyžadoval provedení rekonstrukce a modernizace. Většina domácností obývajících vybrané domy měla dluhy na nájemném. Cílem projektu bylo zapojit obyvatele do rekonstrukčních a modernizačních prací, po jejichž ukončení se mohli stát spoluvlastníky obývaných domů (družstevníky). Vlastní rekonstrukční práce byly doprovázeny kulturně-vzdělávacími aktivitami. Sídlo organizace DROM bylo přesunuto do jednoho z vybraných domů s cílem vytvořit místní vzdělávací centrum pro mládež, pracovníci DROM poskytovali místním obyvatelům právní konzultace, zavedli program prevence kriminality, jejich úkolem bylo posílit pocit sounáležitosti mezi obyvateli domu a spolupracovat na zavedení družstevní formy vlastnictví. Sídlo sdružení IQ Roma servis bylo ze stejných důvodů přesunuto do druhého z rekonstruovaných domů. V rámci projektu bylo vytvořeno také několik nových pracovních míst pro domovníky, asistenty vzdělávání dětí a mládeže, učitele tradičních umění, uklízeče, právníky atd. Velká část rekonstrukčních prací by měla být navíc realizována samotnými nájemníky – romskými domácnostmi. Po skončení stavebních prací by současní nájemníci měli mít možnost stát se družstevníky (tj. spoluvlastníky) bytového objektu. Každá domácnost by měla zaplatit družstevní podíl ve výši 1 000 Kč/m² podlahové plochy svého bytu. Domácnost má rovněž možnost tuto částku si odpracovat v průběhu rekonstrukčních prací při mzdové sazbě 50 Kč za hodinu; jestliže má dluhy na nájemném, pak je musí uhradit nebo opět odpracovat v rámci rekonstrukčních prací při hodinové sazbě 30 Kč, jinak jí nebude umožněno stát se podílníkem družstva. Rekonstrukce obou domů byla financována kombinací státních subvencí, subvencí poskytnutých městskou částí Brno – Střed a půjčkou od Rady Evropy se státní garancí. Ačkoliv se jedná o výjimečný případ efektivní spolupráce veřejného a soukromého sektoru a vzorový příklad komunitního projektu, objevila se rovněž kritika projektu ze strany některých odborníků. Vychází zejména ze skutečnosti, že projekt

nezhledňuje otázku sociální segregace a nepovede k vytvoření žádoucího sociálního mixu romské komunity a většinové populace.

Ostrava

Bytová politika v Ostravě má decentralizovaný charakter a blíží se více situaci v Praze než v Brně. Městské části mají výlučné právo rozhodovat o prodeji obecních bytů a příprava strategie privatizace (rozsah privatizace, cenové podmínky, slevy) spadá rovněž do jejich kompetence. Ostrava navíc nemá celoměstskou strategii bytové politiky s jasně stanovenými cíli a cílovými skupinami populace, její zpracování bylo delegováno na úroveň jednotlivých městských částí. Odbor sociální péče ostravského magistrátu definuje následující skupiny obyvatel ohrožené v přístupu k přiměřenému bydlení: seniory, handicapované osoby, osamělé matky, romské etnikum a společensky nepřízpusobené osoby (lidé po výkonu trestu, bezdomovci).

1) Senioři

Více než 60 % lidí starších 80 let vyžaduje intenzivní sociální a zdravotní péči, značný počet penzistů pobírá nízkou penzi a jejich míra zatížení výdaji na bydlení tudíž dosahuje nepřijatelně vysokých hodnot. Podobně jako v jiných městech i v Ostravě fungují domovy důchodců, domovy – penziony pro důchodce a domy s pečovatelskou službou spravované Magistrátem. Město disponuje celkem 1 437 lůžky v domovech pro důchodce, ale počet žadatelů převyšuje současné kapacity stále více než 2,7 krát. Kapacita domovů – penzionů pro důchodce se nezměnila od roku 1997 a činí 328 lůžek, počet žadatelů je více než čtyřnásobný. Ve vlastnictví města je dále 17 domů s pečovatelskou službou s 947 bytovými jednotkami. Azylové domy pro seniory provozují také Armáda spásy, Charitní dům svatě Anežky a Charitní dům svatého Václava, jejich celková kapacita činí 105 lůžek.

2) Handicapované osoby

Na území městské části Ostrava – Muglinov funguje obecní centrum chráněného bydlení pro lidi s mentálním postižením s kapacitou 13 lůžek a nepřetržitou asistenční službou. Sociální pracovníci v centru pomáhají zdejším klientům vyřizovat admini-

strativní formality a zaměstnávají je v kuchyni, na zahradě, v rámci různých workshopů apod. Všichni lidé žijící v centru pracují. Další chráněné bydlení o kapacitě 10 lůžek provozuje neziskové sdružení Mens Sana, azylové bydlení pro handicapované osoby nabízí rovněž Dům svaté Veroniky a Charitní dům svatě Elizabeth (obě zařízení disponují celkem 29 lůžky).

3) Osamělé matky

V Ostravě funguje šest azylových domů pro osamělé matky s celkovou kapacitou 108 bytových jednotek (ještě v roce 1997 existoval ve městě pouze jeden azylový dům s deseti bytovými jednotkami), v roce 2000 zde našlo přístřeší 218 žen. Katolická charita a organizace FOIBE poskytují rovněž azylové bydlení pro osamělé matky, jejich zařízení skýtá 27 lůžek, ženy musí za pobyt platit částku kolem 50 Kč za noc (včetně stravování). Další azylový dům provozuje Armáda spásy.

4) Romové

Podle údajů SLDB 2001 žilo na území Ostravy pouhých 600 občanů romské národnosti, nicméně tento údaj je do značné míry zavádějící. Podle expertních odhadů žije na území města trvale nebo dočasně 20 000 až 40 000 Romů. Zřetelně patrná je ve městě tendence přesídlování romské komunity z centra města do okrajových čtvrtí, což s sebou nese riziko segregace a vzniku ghett romského osídlení v méně atraktivních příměstských lokalitách. Hlavním důvodem migračních tendencí romské menšiny je nízká platební morálka (vysoké dluhy na nájemném) a prodej (privatizace) obecních bytových domů do vlastnictví třetích osob. V případě vystěhování se romské rodiny obvykle přestěhují do bytu jiné rodiny (často svých příbuzných) nebo žijí v dočasně uvolněných bytech těch rodin, které odešly do některé ze západních zemí, kde se pokoušejí získat azyl. Magistrát města s pomocí státu, jedné bytové asociace z Nizozemska a Katolickou charitou zahájily projekt „Vesnička soužití“, jehož náplní byla výstavba 35 nájemních domů rodinného typu pro občany romské národnosti i většinovou komunitu v městské části Slezská Ostrava. Podmínkou získání bytu ve vesničce byla aktivní účast na výstavbě. Všechny 35 domů již bylo dokončeno a do nových bytů se nastěhovalo 15 romských rodin, 15 českých rodin a 15 smíšených rodin (nájemné v bytech bylo stanoveno na úrovni nákladového nájemného).

5) Lidé společensky nepřizpůsobení

Osoby, které se vracejí z výkonu trestu čelí podle údajů ostravského úřadu práce velkým problémům při hledání zaměstnání – v roce 2001 se podařilo získat zaměstnání pouhým 58 lidem z celkového počtu 615 osob evidovaných na úřadě, které prošly pobytem v některém z nápravných zařízení. Ze statistik Městského centra sociálních služeb a prevence vyplývá, že kolem 600 bývalých vězňů má vážné problémy se zajištěním přiměřeného bydlení; řada těchto osob skončí na ulici jako bezdomovci. Kapacita obecní ubytovny pro lidi bez přístřeší ovšem činí pouhých 17 lůžek, odhady aktuálního počtu bezdomovců přitom hovoří o zhruba 150 lidech bez jakéhokoliv přístřeší a dalších 61 lidech přespávajících v noclehárnách. Profil „typického bezdomovce“ je podobný jako v Praze a Brně: muž ve věku 30 – 40 let. Ve městě funguje pouze jedna ubytovna pro bezdomovce ve vlastnictví obce, kterou spravuje Městské centrum sociálních služeb a prevence. Ubytovna poskytuje přístřeší pouze mužům, doba pobytu není omezena (nicméně je doporučováno, aby délka pobytu klienta v tomto zařízení nepřesáhla 3 roky). Podle informací zaměstnanců ubytovny chybí jakákoliv spolupráce s bytovými odbory jednotlivých městských částí při hledání trvalého bydlení pro klienty ubytovny. V průběhu roku 2001 se podařilo umístit pouze dvě osoby do domu na půli cesty. Klienti zaplatí za pobyt v ubytovně měsíčně 800 Kč a musí aktivně spolupracovat se sociálními kurátory na řešení své bytové situace. Katolická charita provozuje další zařízení pro bezdomovce zahrnující noclehárnu a ubytovnu o celkové kapacitě 70 lůžek. Klienti za poskytované služby platí 25 Kč za noc v noclehárně a 59 Kč v ubytovně (platbu si mohou také odpracovat).

Armáda spásy má k dispozici dalších 120 lůžek v azylovém domě, který slouží jako noclehárna a ubytovna převážně pro muže, určitý počet lůžek je však rezervován i pro ženy a osamělé matky. Za přespaní v noclehárně zaplatí klienti 10 Kč, měsíční poplatek za pobyt v ubytovně odpovídá částce životního minima určené k úhradě nákladů na domácnost. Ve městě funguje několik dalších komerčních ubytoven nabízejících ubytování za poměrně nízké ceny. Městské centrum sociálních služeb a prevence dále spravuje dům na půli cesty, který nabízí dočasné ubytování mládeži z dětských domovů a obětem domácího násilí; kapacita zařízení činí 43 bytových jednotek (maximálně pro 92 osob). Osoby ubytované v zařízení platí standardně regulované nájemné.

V porovnání se situací v Praze a Brně a zejména z pohledu skupin obyvatel ohrožených v přístupu k adekvátnímu bydlení se bytová politika uplatňovaná v Ostravě jeví jako nekoncepční s četnými nedostatky. Podpora mladých rodin při získávání bydlení (startovací byty) zcela chybí, město nemá jednotnou strategii bytové politiky na centrální úrovni, neexistuje registr uvolněných obecních bytů, obecně závazný právní předpis o způsobu pronajímání uvolněných obecních bytů. Velmi nedostatečná je rovněž spolupráce mezi provozovateli azylových domů a jednotlivými městskými částmi, ubytovací kapacity zařízení pro lidi v bytové nouzi jsou nedostatečné.

Závěr

S využitím dostupných datových souborů bylo prokázáno, že domácnosti důchodců, mladí lidé, osamělí rodiče, domácnosti s jedním ekonomicko-aktivním členem a domácnosti nezaměstnaných skutečně představují hlavní skupiny ohrožené nedostatečným přístupem k přiměřenému bydlení. Ačkoliv se ve většině případů jedná o bydlící domácnosti (jinak by ani nemohly být podchyceny současnou statistikou), představují velkou skupinu adresátů, jimž by měla být směřována účinná pomoc vedoucí ke zvýšení zejména finanční dostupnosti bydlení. Mimoto se ukázalo, že domácnosti důchodců žijí často v bytech, které mohou být z hlediska současných standardů bydlení považovány za nevyhovující z důvodu chybějícího nebo sdíleného základního příslušenství (vlastní kuchyně, koupelna, splachovací toaleta, tekoucí teplá voda, centrální vytápění). Lze si představit, že s cílem napomoci zlepšit standard bydlení takových domácností budou navrženy účinné nástroje kombinující objektivě orientovanou podporu s podporou konkrétních skupin obyvatel.

Mladí lidé i domácnosti seniorů častěji zmiňují problémy související se stavem okolního prostředí, v němž žijí, než problémy se stavem domu/bytu v němž bydlí. Domácnosti důchodců jsou v porovnání s mladými lidmi obecně spokojenější v obou oblastech (se stavem domu/bytu i okolního prostředí), hlavní problémy uváděné oběma skupinami se však diametrálně liší. Pro domácnosti důchodců je nejfrekventovanějším problémem špatný technický stav domu/bytu, v němž žijí, zatímco pro mladé lidi je to zejména nedostatečná velikost obývaného domu či bytu. I problémy týkající se okolního prostředí vnímají obě skupiny odlišně – mladí lidé nejčastěji vyjadřovali nespo-

kojenost s nedostatkem parkovacích ploch, zatímco domácnosti důchodců s hlukem pronikajícím do jejich obydlí z ulice.

Při hodnocení otázky jak, velkou finanční zátěž představují pro domácnost náklady na bydlení, se ukázalo, že domácnosti důchodců v porovnání s ostatními sociálními skupinami překvapivě nehodnotí zátěž představovanou náklady na bydlení tak negativně, jak by bylo možno očekávat. Jednoznačně se prokázalo, že se zvyšujícím se věkem přednosty domácnosti klesá četnost domácností, pro něž jsou náklady na bydlení velkou zátěží. Mezi domácnostmi s předností vyššího věku jsou také v podstatně menší míře zastoupeny domácnosti, které nebyly schopny včas uhradit závazky spojené s užíváním domu/bytu, v němž žijí. Příčinou však může v tomto případě být jak neochota přiznat dluhy, tak lepší platební morálka lidí vyššího věku.

Z popisu bytových politik uplatňovaných ve vztahu ke skupinám obyvatel ohrožených nedostatečným přístupem k bydlení na lokální úrovni tří vybraných měst – Prahy, Brna a Ostravy vyplynulo, že významnou část služeb poskytovaných lidem bez přístřeší nebo lidem, kteří nejsou schopni zajistit si z nejrůznějších důvodů bydlení vlastními silami, zajišťují neziskové organizace, občanská sdružení, církevní nadace a charity. Vzhledem ke skutečnosti, že příspěvky ze státního a místních rozpočtů tvoří hlavní zdroj financování těchto organizací, pro úspěšný rozvoj jejich dalších aktivit je stabilní přísun prostředků z těchto zdrojů nezbytnou podmínkou. Rozumná míra centralizace, stanovení dlouhodobé závazné strategie rozvoje bydlení města a intenzivní spolupráce mezi městskými částmi a pracovníky azylových zařízení se ukázaly být hlavními faktory efektivně fungující bytové politiky, která je uplatňována v Brně. Dobrý příklad projektu zaměřeného na integraci národnostních menšin do společnosti představuje rovněž program komunitního bydlení vyhlášený brněnským magistrátem.

Literatura:

Generel bydlení města Brna 2002. Bytový odbor MMB. Brno, červen 2002.

Lux M. 2000. *Bydlení seniorů.* Podkladová studie pro Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Lux M. 2002. Housing Affordability: Who are „housing poor“ in the Czech Republic? (pracovní název), bude publikováno v *Housing the Poor in CEE countries*. Budapešť: Local Government Initiative, Open Society Institute.

Obadalová M. 2001. *Přístup k bydlení sociálně ohrožených skupin obyvatel.* Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Obadalová M. 2002. *Homelessness in the Czech Republic – The Price of Freedom.* Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Veselá J. 2003. *Sociální služby poskytované seniorům v domácnostech.* Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.